

กองระบาดวิทยา สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข

รายงาน

การเฝ้าระวังโรคประจำสัปดาห์

WEEKLY EPIDEMIOLOGICAL SURVEILLANCE REPORT

- " การเฝ้าระวังทางโภชนาการ " (Nutritional Surveillance) 634

สาระสำคัญในฉบับ

Highlight

" การเฝ้าระวังทางโภชนาการ " (Nutritional Surveillance)

" การเฝ้าระวังทางโภชนาการ เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องในการติดตามดูภาวะโภชนาการของประชาชนให้ดีขึ้น " ซึ่งเป็นกระบวนการที่จัดทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ หลายอย่าง หัวใจสำคัญของการเฝ้าระวังทางโภชนาการนั้น มิใช่เพียงการเก็บข้อมูล แต่เน้นการติดตามข้อมูล และตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้ข่าวสารที่น่าไปใช้ประกอบในการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย วิธีการดำเนินงาน และจัดสรรทรัพยากรที่มีจำกัด เพื่อแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น ในรายงานฉบับนี้ จึงขอเสนอเพื่อใช้เป็นแนวทางหนึ่งในการปรับปรุงเพื่อพิจารณา ซึ่งหวังว่าจะมีประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ไม่มากนัก

"การเฝ้าระวังทางโภชนาการ" (Nutritional Surveillance)

เมื่อเอ่ยถึงคำว่า "การเฝ้าระวังทางโภชนาการ" หลายคนอาจจะเข้าใจชัดเจนว่าคืออะไร แต่คิดว่ายังคงมีเจ้าหน้าที่อีกจำนวนมากที่สับสนว่า การเฝ้าระวังทางโภชนาการคืออะไรกันแน่ มีประโยชน์แค่ไหน หลายคนคงจะนึกภาพออกแต่เพียง "การชั่งน้ำหนักเด็กอายุ 0-5 ปี ที่หมู่บ้านหรือที่สถานอนามัย หรือที่โรงพยาบาล แล้วบันทึกลงแผ่นกราฟ รวบรวมส่งอำเภอ จังหวัด และกระทรวงสาธารณสุข ข้อมูลที่ได้ก็นำไปใช้บ้างในการบอกว่าปัญหาพื้นที่ตนเองรับผิดชอบ มีมากแค่ไหน ขณะเดียวกันบางคนอาจรู้สึกกลัวจะถูกเพ่งเล็ง เมื่อส่งข้อมูลขึ้นไป จะต้องถูกให้แรงมือแก่ใจระดับไหน ขึ้นกับแต่ละคน ข้อมูลที่เก็บได้ก็ไม่รู้จะเอาไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไรเพิ่มเติม และเข้าใจว่าภาพที่เห็นนั้นคือ กระบวนการเฝ้าระวังทางโภชนาการที่เสร็จสมบูรณ์แล้ว ซึ่งคงจะมองแคบเกินไป โดยหลักการและวัตถุประสงค์ที่แท้จริงแล้ว "กระบวนการเฝ้าระวังทางโภชนาการ" คือ อะไรนั้น ผู้เกี่ยวข้องและนักวิชาการควรจะช่วยกันพัฒนาภาพและกระบวนการนี้ให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ทำให้เห็นประโยชน์เด่นชัดมากขึ้น ในบทความนี้เป็นทัศนะที่ผู้เขียนรวบรวมมาจากเอกสารทางวิชาการและความคิดเห็นประสบการณ์ส่วนตัวบางส่วนถึงกระบวนการเฝ้าระวังทางโภชนาการที่ควรจะเป็นว่าน่าจะเป็นอย่างไร

การเฝ้าระวังโรค หรือ การเฝ้าระวังโรคระบาด คงเป็นคำที่คุ้นเคยมากกว่า และเป็นรากฐานของศาสตร์ "การเฝ้าระวัง"

"การเฝ้าระวังทางสาธารณสุข" (Public Health Surveillance)(1) หมายถึง กระบวนการเก็บวิเคราะห์และแปลผลข้อมูลทางด้านสาธารณสุขอย่างเป็นระบบ ใกล้เคียง ต่อเนื่องและผสมผสานแล้วส่งกระจายข้อมูลข่าวสารอย่างทันเวลาให้แก่ผู้เก็บข้อมูลและผู้ใช้ข้อมูล เพื่อนำไปสู่การควบคุมและป้องกันโรคที่มีประสิทธิภาพ ระบบการใช้ข้อมูล การเฝ้าระวังนั้น ควรเป็นระบบที่มีการเคลื่อนไหว ปรับตัวตลอดเวลา มิใช่เป็นการรวมข้อมูลไว้ในห้องเก็บเอกสาร

ประโยชน์ในการนำข้อมูลการเฝ้าระวังทางด้านสาธารณสุขไปใช้ ได้แก่ การค้นพบปัญหาสาธารณสุขใหม่ๆ การพบการระบาดของโรค สามารถอธิบายถึงการแพร่กระจายของโรค บอกถึง ขนาดปัญหา และความรุนแรงของโรค บอกถึงปัจจัยเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับการเกิดโรครวมทั้งเป็นข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยทางระบาดวิทยา ทางห้องปฏิบัติการ และในการประเมินผลกิจกรรมการควบคุมป้องกันโรคต่างๆ

หัวใจสำคัญของ "การเฝ้าระวัง" คือ ข้อมูลที่ได้มาจะต้องถูกนำไปใช้วิเคราะห์ เพื่อทำให้เข้าใจธรรมชาติ และสาเหตุของปัญหานั้น ได้อย่างแจ่มชัด และนำไปสู่การปรับกลวิธีหรือมาตรการควบคุม/ป้องกันปัญหาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น มิฉะนั้น จะเป็นการลงทุนที่เปล่าประโยชน์ สำหรับประเทศไทยการเฝ้าระวังโรคต่างๆ ก่อประโยชน์เพียงใด ผู้เกี่ยวข้องคงจะต้องประเมินกันอย่างจริงจังต่อไป แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการเฝ้าระวังทางโภชนาการ

"การเฝ้าระวังทางโภชนาการ" (Nutritional Surveillance) ถือว่าพัฒนาการมารากรากฐานการเฝ้าระวังทางระบาดวิทยา องค์การอนามัยโลกได้ให้คำจำกัดความ และวัตถุประสงค์ของการเฝ้าระวังทางโภชนาการไว้ในรายงาน "Methodology of Nutritional Surveillance" เมื่อปี ค.ศ. 1976(2) ไว้ดังนี้

"การเฝ้าระวังทางโภชนาการ เป็น กระบวนการที่ต่อเนื่องในการติดตามภาวะโภชนาการของประชากร เพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการตัดสินใจที่นำไปสู่การพัฒนาภาวะโภชนาการของประชาชนให้ดีขึ้น" เป็นกระบวนการที่จัดทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่ออธิบายถึงสถานะโภชนาการของประชากร โดยเฉพาะบอกถึงกลุ่มประชากรย่อยที่เป็นกลุ่มเสี่ยง สามารถบอกถึงลักษณะและขนาดปัญหาปัจจุบันและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของปัญหาดังกล่าวได้
2. เพื่อให้ข่าวสาร (information) ที่เป็นประโยชน์ในการนำไปใช้วิเคราะห์สาเหตุ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องของปัญหา อันนำไปสู่การเลือกมาตรการป้องกันที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจจะเป็นมาตรการทางโภชนาการโดยตรง หรือมาตรการทางด้านอื่นที่เกี่ยวข้อง
3. เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมการตัดสินใจของรัฐบาลในการกำหนดลำดับความสำคัญของการดำเนินงานแก้ปัญหา และการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการตอบสนองความจำเป็น (Needs) ทั้งในภาวะการพัฒนาปกติ และในภาวะฉุกเฉิน
4. เพื่อใช้ในการพยากรณ์แนวโน้มและการพัฒนาการของปัญหา รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาในอนาคต บนพื้นฐานของข้อมูลที่มีในปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อนำไปใช้ประกอบการกำหนดนโยบายการดำเนินการในระดับต่างๆ
5. เพื่อใช้ในการควบคุม กำกับ โครงการต่างๆ รวมทั้งการประเมินประสิทธิผลของโครงการ

จะเห็นว่าวัตถุประสงค์ที่กล่าวข้างต้นนี้ กว้างกว่ากิจกรรมการเฝ้าระวังภาวะโภชนาการที่ปฏิบัติอยู่ในประเทศไทยอย่างมากมาย แต่ก็มิใช่ที่เราจะต้องทำให้ได้ทุกอย่างพร้อมกันหมดในแต่ละระดับ แต่ละสถานการณ์ย่อมมีจุดเน้นหนักของวัตถุประสงค์ต่างกัน

หัวใจสำคัญของการเฝ้าระวังทางโภชนาการนั้น มิใช่การเก็บข้อมูล แต่เน้นการติดตามข้อมูลและตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข่าวสารที่นำไปใช้ประกอบการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย วิธีการดำเนินงาน และจัดสรรทรัพยากรที่มีจำกัด เพื่อการแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องได้อย่างมีประสิทธิภาพ

Habicht J.P และคณะ(3) ได้กำหนดขอบเขตการใช้การเฝ้าระวังทางโภชนาการเพื่อการตัดสินใจไว้เป็น 3 ส่วน คือ (1) เพื่อการวางแผนการพัฒนาระดับประเทศ (2) เพื่อการบริหารจัดการและประเมินผลโครงการ และ (3) เพื่อการเตือนภัยและการดำเนินการแก้ปัญหาในระยะฉุกเฉิน ดังตารางที่ 1

การตอบสนองต่อข้อมูลที่ใช้ในการควบคุมกำกับระยะยาวนั้น มักจะค่อนข้างช้ากว่า และมักเป็นโครงการขนาดใหญ่ระดับชาติ ที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับภาวะโภชนาการ และสุขภาพอนามัย หรือเป็นนโยบายการพัฒนาอื่นๆ ที่สอดคล้องเรื่องโภชนาการเข้าไปด้วย

ส่วนข้อมูลประเมินผลโครงการนั้น มักจะใช้ในการควบคุมกำกับงานในระหว่างดำเนินการดำเนินงานของโครงการกว่า ควรปรับกลุ่มเป้าหมาย หรือ ควรเน้นหรือขยายกิจกรรมอย่างไรหรือไม่ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ การตอบสนองต่อการเฝ้าระวังระดับนี้ มักจะรวดเร็วกว่า ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับโครงการเฉพาะต่างๆ ข้อมูลจากส่วนนี้สามารถใช้เป็นข้อมูลย่อยส่วนหนึ่งของโครงการเฝ้าระวังระดับชาติ

ตารางที่ 1 แสดงถึงระดับการใช้ข้อมูลเฝ้าระวังทางโภชนาการ

ระดับ	วัตถุประสงค์ของการเฝ้าระวัง	ความหมาย
ระดับควบคุมกำกับระยะยาว (Long-term nutrition monitoring)	เพื่อการวางแผนการพัฒนาประเทศและพัฒนาสาธารณสุข (Health and Development planning)	เป็นการติดตามสภาวะโภชนาการที่ต่อเนื่องในกลุ่มประชากรเป้าหมายเพื่อใช้ในการวางแผน และวิเคราะห์ผลกระทบของนโยบายและโครงการต่าง ๆ ต่อปัญหาโภชนาการ รวมทั้งเพื่อคาดการณ์แนวโน้มสถานการณ์ในอนาคต
ประเมินผลโครงการ (Evaluation of Programme impact)	เพื่อการบริหารจัดการและการประเมินผล (Programme management and evaluation)	เป็นการติดตามการเปลี่ยนแปลงตัวชี้วัดทางโภชนาการที่มีผลสืบเนื่องจากการดำเนินงานของโครงการซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้ภาวะโภชนาการหรือคุณภาพชีวิตดีขึ้น
การดำเนินงานที่ทันเหตุการณ์ในระยะฉุกเฉิน (Timely warning and intervention system)	เพื่อการเตือนที่ทันการณ์ และการเร่งดำเนินการ (Timely warning and intervention programme)	เป็นการจัดระบบการเฝ้าระวังเพื่อป้องกันหรือลดภาวะการขาดอาหารในกรณีที่มีการขาดแคลนอาหารในระยะเฉียบพลัน

การเฝ้าระวังทางโภชนาการที่ใช้ในการเตือนเหตุยามฉุกเฉินนั้นต่างกับการควบคุมกำกับระยะยาว ตรงที่ไม่ได้มุ่งเน้นไปที่การขาดแคลนเรื้อรัง แต่จะเน้นสนใจในการป้องกันหรือช่วยแก้ปัญหาในระยะสั้น ในกลุ่มประชากรที่เสี่ยงภัย (Vulnerable) ความต้องการพื้นฐานของระบบนี้คือ การมีกลไกที่ตอบสนองต่อผลที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว สามารถคาดการณ์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้ และสามารถดำเนินการเคลื่อนย้ายประชากรได้ก่อนที่จะมีการขาดแคลนอาหาร ระบบนี้มักจะเกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นทันทีทันใดที่ต้องการเคลื่อนย้ายประชาชน และการดำเนินการระยะสั้น

ข้อมูลที่ใช้ในการเฝ้าระวัง สามารถนำมาจากแหล่งต่างๆ ที่มีอยู่แล้วหรือเก็บเพิ่มเติมตามแต่สถานการณ์และวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ดังตารางที่ 2

" การเฝ้าระวังทางโภชนาการ " (Nutritional Surveillance)

(ต่อจากหน้า 636)

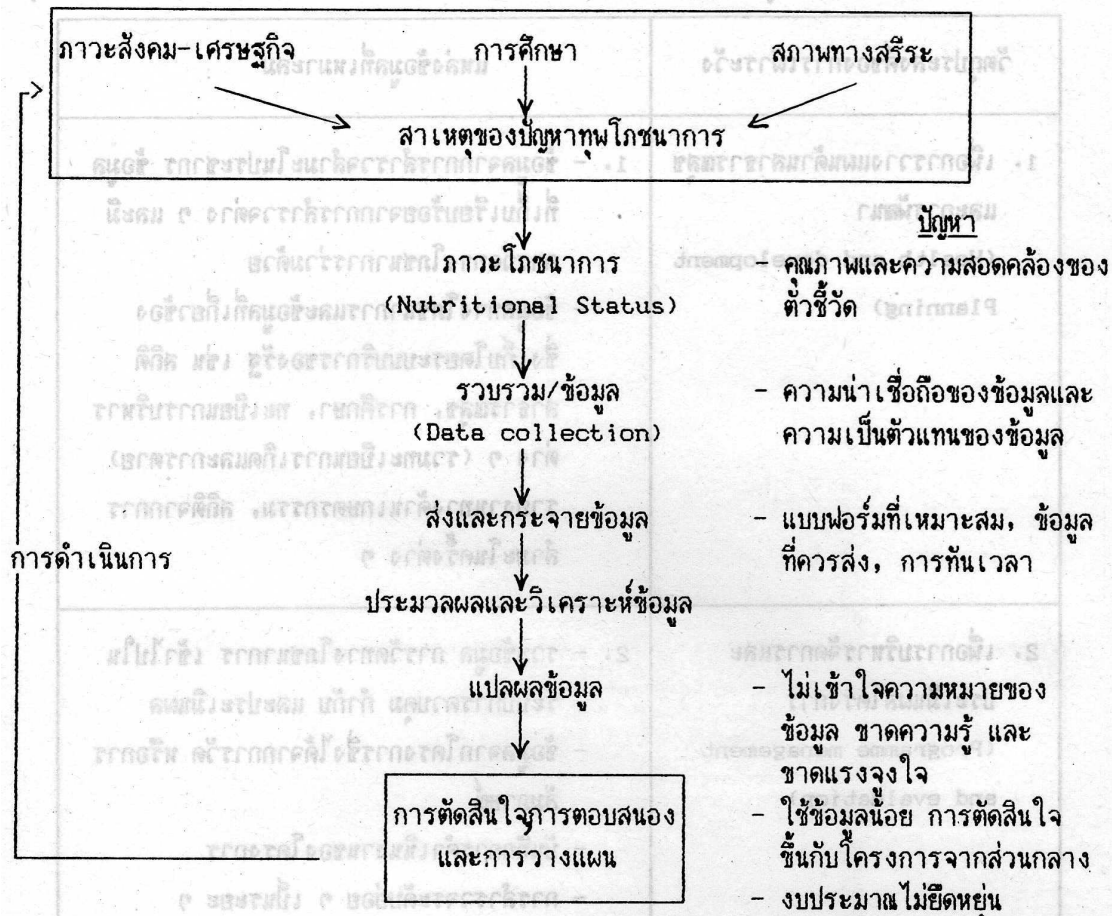
ตารางที่ 2 แหล่งข้อมูลต่างๆ ที่เหมาะสมในการนำไปใช้ในการเฝ้าระวังทางโภชนาการ

วัตถุประสงค์ของการเฝ้าระวัง	แหล่งข้อมูลที่เหมาะสม
1. เพื่อการวางแผนด้านสาธารณสุขและการพัฒนา (Health and development Planning)	1. - ข้อมูลจากการสำรวจสำมะโนประชากร ข้อมูลที่เก็บเรียบร้อยจากการสำรวจต่าง ๆ และมี การวัดทางโภชนาการร่วมด้วย - ข้อมูลทางโภชนาการและข้อมูลที่เกี่ยวข้องซึ่งเก็บโดยระบบบริการของรัฐ เช่น สถิติสาธารณสุข, การศึกษา, ทะเบียนการบริหารต่าง ๆ (รวมทะเบียนการเกิดและการตาย) รายงานทางด้านเกษตรกรรม, สถิติจากการสำมะโนครั้งต่าง ๆ
2. เพื่อการบริหารจัดการและประเมินผลโครงการ (Programme management and evaluation)	2. - รวมข้อมูล การวัดทางโภชนาการ เข้าไปในระบบการควบคุม กำกับ และประเมินผล - ข้อมูลจากโครงการซึ่งได้จากการวัด หรือการสัมภาษณ์ - บันทึกการดำเนินงานของโครงการ - การสำรวจระดับย่อย ๆ เป็นระยะ ๆ
3. การเตือนภัย และการดำเนินการป้องกัน (Timely warning and intervention programmes)	3. - ข้อมูลระดับน้ำฝน, ราคาสินค้า, ภาวะการจ้างงาน และข้อมูลทั่วไปอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในรายงานปกติ - ข้อมูลทางโภชนาการที่เก็บภายใต้ระบบปกติ เช่น ข้อมูลจากกระทรวงสาธารณสุข - การสำรวจอย่างสั้น ๆ รวดเร็ว

แหล่งข้อมูลข้างต้น อาจนำไปใช้กับการดำเนินงานในระดับประเทศหรือพื้นที่ก็ได้
คงต้องดูให้สอดคล้องกับบทบาท

ขั้นตอนต่างๆ ของการเฝ้าระวังทางโภชนาการและปัญหาที่เกิดขึ้น รวบรวมเป็นภาพรวมได้ ดังภาพที่ 1

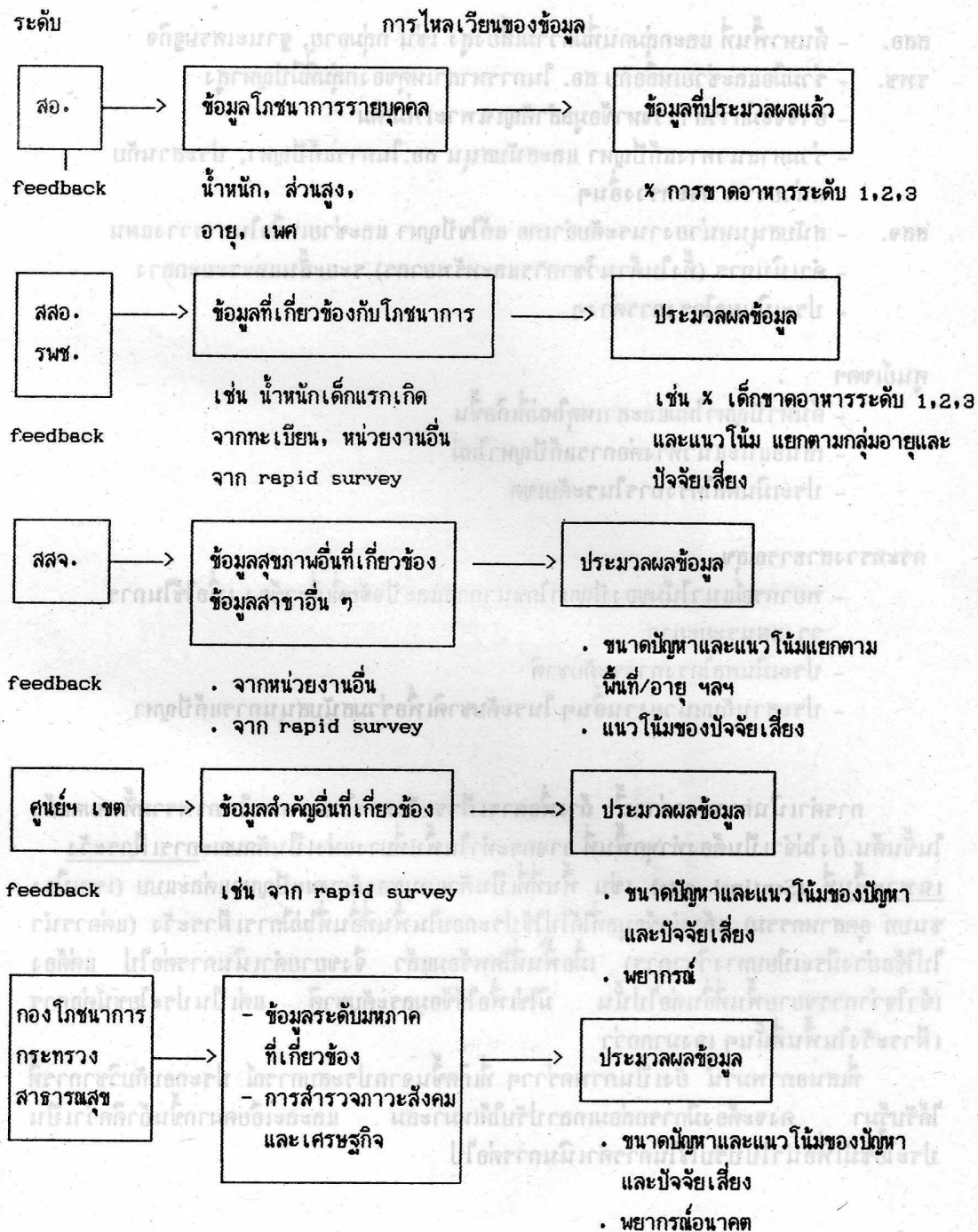
ภาพที่ 1 แสดงขั้นตอนของการเฝ้าระวังทางโภชนาการและปัญหาที่เกิดขึ้น

โดยหลักการแล้วทุกๆ ระดับควรจะมีส่วนได้ใช้ข้อมูลที่ตนเองรวบรวมไว้ในขั้นต้น ก่อนที่จะส่งขึ้นไประดับสูงขึ้น นั้นหมายถึง ขั้นตอนต่างๆ ในภาพที่ 1 ควรเกิดขึ้นในแต่ละระดับเป็นขั้นแรกก่อน แล้วระดับอื่นที่สูงขึ้นไปจึงรับข้อมูลไปย่อยใช้ในระดับอื่นต่อไป

ในแต่ละระดับของหน่วยปฏิบัติงานย่อมมีบทบาทในการดำเนินงานตอบโต้ต่อปัญหาในลักษณะที่ต่างกัน ระดับสถานีอนามัยที่เป็นหน่วยปฏิบัติงานโดยตรง แต่มีกำลังคนน้อย และมีการงานมาก ควรจะมีบทบาทในขอบเขตของปัญหาระยะสั้นซึ่งกระทำได้โดยตรง และต้องทำให้รวดเร็วทันปัญหา ส่วนระดับอำเภอเป็นหน่วยงานบริหารและสนับสนุนวิชาการ ควรจะมีบทบาทในลักษณะมองภาพรวมปัญหา และเจาะลึกสาเหตุมากขึ้น ย่อมต้องการข้อมูลในลักษณะที่ต่างกันไป รวมทั้งระดับนี้จะสามารถช่วยประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (4 กระทรวง) ได้คล่องตัวมากขึ้น และช่วยประสานแผนปฏิบัติการต่าง ๆ ส่วนระดับจังหวัดถือว่าเป็นหน่วยบริหารและสนับสนุนเช่นกัน และอาจมีการสำรวจข้อมูลสำคัญเพิ่มเติม รายละเอียดบทบาทและการไหลเวียนข้อมูล ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารในระบบเฝ้าระวังทางโภชนาการของประเทศ
(Flow of data and information in National Nutritional Surveillance System)

บทบาทและหน้าที่ของแต่ละระดับ

- สอ. - แก้ปัญหาโภชนาการที่เป็นปัญหาระยะเฉียบพลัน
- บอกถึงพื้นที่เสี่ยงสูงในเขตรับผิดชอบ
- สสอ. - ค้นหาพื้นที่ และกลุ่มคนที่มีความเสี่ยงสูง เช่น กลุ่มอายุ, ฐานะเศรษฐกิจ
- รพช. - ร่วมมือและช่วยเหลือกับ สอ. ในการหาสาเหตุของกลุ่มที่มีปัญหาสูง
- อาจจะมีการสำรวจหาข้อมูลสำคัญเฉพาะเพิ่มเติม
 - ร่วมหาแนวทางแก้ปัญหา และสนับสนุน สอ. ในการแก้ปัญหา, ประสานกับหน่วยงาน กระทรวงอื่นๆ
- สสจ. - สนับสนุนหน่วยงานระดับอำเภอ แก้ไขปัญหา และช่วยเหลือในการวางแผน
- ดำเนินการ (ทั้งในด้านวิชาการและทรัพยากร) ระยะสั้นและระยะกลาง
 - ประเมินผลโครงการต่างๆ

ศูนย์เขตฯ

- ค้นหาปัญหาใหม่และสาเหตุใหม่ที่เกิดขึ้น
- เสนอแนะแนวทางต่อการแก้ปัญหาใหม่
- ประเมินผลโครงการในระดับเขต

กระทรวงสาธารณสุข

- พยากรณ์แนวโน้มของปัญหาโภชนาการและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการวางแผนระยะยาว
- ประเมินผลโครงการระดับชาติ
- ประสานกับหน่วยงานอื่นๆ ในระดับชาติเพื่อร่วมสนับสนุนการแก้ปัญหา

การดำเนินการดังกล่าวนี้ ถ้าเพื่อการเฝ้าระวังทางโภชนาการในภาพรวมทั้งหมดแล้ว ในขั้นต้น ยังไม่จำเป็นต้องทำทุกพื้นที่ อาจกระทำในพื้นที่บางแห่งเป็นลักษณะการเฝ้าระวังเฉพาะพื้นที่ (Sentinel site) เช่น พื้นที่ที่เป็นตัวแทนของลักษณะปัญหาแต่ละแบบ (เขตเมือง ชนบท อุตสาหกรรม) แล้วนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ประกอบในพื้นที่อื่นที่ไม่มีการเฝ้าระวัง (แต่ควรนำไปใช้อย่างมีระเบียบทางวิชาการ) เมื่อพื้นที่ใดพร้อมแล้ว จึงขยายดำเนินการต่อไป แต่ต้องเข้าใจว่าการขยายพื้นที่อื่นต่อไปนั้น มีใช้เพื่อใช้ข้อมูลระดับชาติ แต่เป็นประโยชน์ต่อการเฝ้าระวังในพื้นที่นั้นๆ เองมากกว่า

ที่เสนอภาพมานี้ ยังเป็นภาพคร่าวๆ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ ประกอบกับวิชาการที่ได้รับรู้มา คงจะต้องมีการกล่อมเกลารับให้เหมาะสม และละเอียดมากขึ้นถ้าคิดว่าเป็นประโยชน์เพื่อนำไปปรับใช้ในการดำเนินการต่อไป

เอกสารอ้างอิง